

מנהגי בר-מצוה

215 שנה לניגון ד' בבות, שהושר בעת הבר-מצוה של אדמו"ר האמצעי, ט' כסלו תקמ"ז
● "שופרו של משיח" ● "הרבי כאן" ו"מי שזכה ראה" ● כיצד נבחין בין זכות לקטרוג?

מאת שמואל קראוס

חב"ד, בהם נאספו גם המנהגים וכו'. והנה, ישנו עניין אחד, שמקורו בשיחותיו ורשימותיו של כ"ק אדמו"ר (מהור"י צ"צ) נ"ע, אלא שמשום-מה לא ראיתי שיובא בספרי הליקוט, ואולי לכן לא הכל יודעים עליו. מדובר בניגון המכונה – בין היתר – בשם "שופרו של משיח", שיש עניין לנגן אותו בבר-מצוה.

לא, כעת איני מתכוון לניגון של "יחי וגוי", אף שגם ניגון זה בוודאי חשוב לנגן, בפרט שזהו הניגון המיוחד עמו התועד הרבי במשך למעלה משנה. בעצם, יש לו ל"שופרו של משיח" קשר ל"יחי וגוי" בעניין של "נעוץ סופן בתחילתן ותחילתן בסופן"¹: ניגון ה"יחי וגוי" היה האחרון ששרנו לפני הרבי, שעודד וחיזק את השירה, כידוע ומפורסם בשער בת רבים, ואילו הניגון שעליו אני מדבר אפשר לומר שהוא הניגון החב"די הראשון. לפחות כך הוא לפי הסדר שב"ספר הניגונים".

על ניגון זה, הידוע יותר בכינוי "ניגון ארבע בבות" (וגם: "הניגון הגדול", "הניגון הידוע"), כבר התפרסם ליקוט ארוך שנדפס ב"ספר הניגונים" (תש"ט) – ועוד הוספתי על-כך בלקט קצר הנדפס בספרי "נשיא וחסיד" (תשנ"ט)² – ושם שחסידי אדמו"ר הזקן כינהו גם בשם "תקיעה גדולה", או בשם "שופרו של משיח". במסורת חב"ד נמסרו דברים נפלאים על אימרות מיוחדות של רבותינו נשיאינו, כמו הגדרתו כ"יחידות" בה נכנס חסיד אל רבו; שהעת שמנגנים אותו היא עת רצון והוא זמן המוכשר³ לתשובה והתקשרות, ועוד.

המסיבה, ישבתי עם בעל השמחה והמשפיע שלו – מחשובי אנ"ש באותה מדינה – וביקשתי לשמוע את עצתם. אמר לי המשפיע: בחמש דקות הראשונות רצוי לדבר על עניין כללי, משהו בו "הכל מודים", עניין הקשור לבר-מצוה וכיוצא בזה, ואחר יש להגיע לנושא הדרוש. החלטתי שכך אנהג.

פתח את דבריי – כך אמרתי לשומעים – בעניין הקשור למנהגי בר-מצוה, שיתכן ולאחדים מכם הוא יהיה בבחינת "פירסום ראשון", מושג שקיבל תאוצה בזמן האחרון... אמנם, באמת אין זה "פירסום ראשון" במלוא מובן המושג, שכן מדובר בעניין שפורסם בדפוס וחזר ונשנה כבר לפני שנים רבות, אלא שמשום-מה דומה ולא רבים יודעים עליו, שנשתכח, ולדעתי ראוי לפרסמו.

במאמר המוסגר: המושג "פירסום ראשון" מקבל בתקופה האחרונה משמעות חדשה. אתם למשל קוראים על משהו ב"בית משיח", וכעבור זמן מוצאים את אותו עניין מתפרסם במקום אחר תחת אותה כותרת – "פירסום ראשון"...

אז מה נוהגים לעשות בסעודת בר-מצוה? אנחנו יודעים שקוראים את מכתבו של כ"ק אדמו"ר מלך המשיח שיל"ו, חתן הבר-מצוה חוזר מאמר חסידות (בשמחה הנוכחית הקדים לו את הכרזת הקודש שזכתה לעידוד הרבי: "יחי וגוי"), פלפול בנגלה, ועוד – כנמצא בכמה ספרי ליקוט שנדפסו בשנים האחרונות, המיוחדים לענייני ב"מ לפי דרך

ט' כסלו שנת תקמ"ז נערכה חגיגת הבר-מצוה של כ"ק אדמו"ר האמצעי נ"ע. הייתה זו חגיגת הב"מ הראשונה שנערכה ב"בית הרבי", וממנה נלמדו כמה מ"מנהגי בר מצוה" הרשומים ב"ספר המנהגים – מנהגי חב"ד" (ע' 74-75) ונהוגים עד היום.

עם ציון תאריך זה, אמרתי לשתף את קוראי "בית משיח" בשאלה אליה נקלעתי לאחרונה, והיא קשורה למנהג הנלמד מאותה חגיגה ראשונה של אדה"א. להצגת השאלה אקדים תיאור קצר של רקע האירוע בו היא נולדה, שכן במידה מסויימת ייתכן ויש לכך השלכה מסויימת על התשובה. אם יש בין הקוראים מי שבדעתו הכרעה בנושא – אשמח אם יפרסמה כאן, לתועלת הרבים.

לפני שלושה חודשים הוזמנתי להשתתף במסיבת בר-מצוה שערך ידיד טוב לאחד מבניו. מאחר ואני מתגורר במדינה אחרת, בחר בי הידיד כ"פנים חדשות", כשאל ההזמנה צירף בקשה לכבדם בכמה מילים במשך המסיבה. הסכמתי. אלא שידיד לא הסתפק בזאת. הוא גם ידע לומר לי בדיוק על מה צריך לדבר: בעניין שהזמן גרמא, ימות המשיח, ועל ההכרה בשופט דורנו, נביא דורנו והמשיח היחיד שבדורנו, ההולכת ומתפשטת יותר ויותר בכל שכבות הציבור. גם לכך הסכמתי.

מאחר וידעתי כי בין תושבי המקום גם כאלו שעליהם מקובלת גישה שונה באופן הרצאת הדברים, רציתי לדעת כיצד יש לפתוח את ה"נאום". כמה שעות לפני

3. ובעצם שירתו מעורר לתשובה ודבקות, כנמסר – שיחת מוצאי י"ט כסלו תרצ"א,

נדפסה באותה שנה בקונטרס [יב] 'מאמרים ושיחות' [ספר הניגונים] כרך א ע' כג; ילקוטי דבורים' כרך ד ע' 1436 – על כל עשרת הניגונים שחיבר אדה"א.

1. כלשון ב"ספר יצירה".

2. ע' 66 ואילך. ברשימה זו דילגתי על ציוני המקורות שנשמנו שם, וחזרתי רק על אלו המיוחדים לעניין בר-מצוה.

אחד הדברים המעניינים שנמסרו בקשר לניגון הזה, אומר, שזוכים בו להתגלות בעל הניגון⁴. לפי המסופר⁵, משמע שהיו זוכו שהתגלות זו הייתה לעיניהם באופן גשמי!

אלא שעם – ואולי בגלל – כל המעלות שבניגון, הוטלו מגבלות בקשר למועדי שירתו⁶:

בפורים תרפ"ח נשא כ"ק אדמו"ר (מהור"י) נייע שיחה באולם ישיבת תומכי-תמימים בווארשה, ובהנחת השומעים⁷ נרשם:

דעם רבינס ניגון זיינען די זידעס נזהר געווען צו זינגען נאָר אין זמנים מיוחדים: ר"ה, חודש אלול, אויף אַ ברית, אויף אַ חתונה, און אַ בר מצוה, וואָס איז זמני שמחה. י"ט כסלו האָט דער טאַטע געזאָגט איז ר"ה צו דעם ניגון. דער טאַטע האָט מנהיג געווען צו זינגען דעם ניגון אויף פורים און שמח"ת [=את הניגון של הרבי (אדה"ז) נהגו הסבים לשיר רק בזמנים מיוחדים: ראש-השנה, חודש אלול, בברית, בחתונה, בבר מצוה, שאלו זמני שמחה. י"ט כסלו, אמר האבא (מהורש"ב), הוא ראש-השנה לעניין ניגון זה. . האבא הנהיג לשיר

את הניגון הזה בפורים ובשמחת-תורה].

בשנת תרצ"ד התפרסמו בדפוס⁸ דברים שאמר בליל כי כסלו תרצ"ד ונרשמו על-ידו:

דעם גרויסען נגון פלעגט מען אין ליובאוויטש זינגען נאָר אין זמנים קבועים: י"ט כסלו, אויף שמחות ווי למשל אַ ברית, בר מצוה, אַ חתונה און אויך ר"ח אלול [=את הניגון הגדול נהגו בליובאוויטש לשיר רק בזמנים קבועים: י"ט כסלו, בשמחות כמו למשל ברית, בר מצוה, חתונה וגם בראש-חודש אלול].

בק"ץ שנת תרצ"ה התפרסם ממנו בדפוס⁹ "העתק מכתב כ"ק אדמו"ר שליט"א הנשלח לאחד מחתניו הרבנים שליט"א¹⁰ (בחדש סיון תרצ"ה)", ובו נאמר:

ידוע ומקובל הוא אצלנו אשר בליובאוויטש היו מנגנים ניגון זה רק בזמנים קבועים מר"ח אלול עד שמחת תורה ועד בכלל, י"ט כסלו, פורים, על סעודות תנאים וחתונות, ברית מילה, מז"ט¹¹, בר מצוה אבל בשאר זמנים היו נזהרים מלנגנו.

ובשנת תשי"ט באו בדפוס¹² דברים שאמר

בסעודת פורים תשי"א:

עס איז ידוע בשם כ"ק אאזמו"ר הרה"ק הצ"צ, אַז דעם אַלטן רבינס ניגון פון די פיר פעהל זינגט מען ניט, נאָר אין זמנים ידועים, ווי חודש אלול, ימי הסליחות וואָס זיינען מעוררים לתשובה און אויך אין שמחת תורה. שמחת תורה אַז מען זינגט דעם ניגון ווערט למעלה אַ ששון ושמחה. פורים און י"ט כסלו קען מען איהם אויך זינגען, אָבער בימות החול אַז מען זינגט דעם ניגון קאָן ער מעורר זיין קטרוגים ח"ו [=ידוע בשם כ"ק זקני הצמח-צדק, שאת הניגון של רבינו הזקן לא שרים, רק בזמנים ידועים, כמו חודש אלול, ימי הסליחות המעוררים לתשובה וגם בשמחת-תורה. כשמנגנים ניגון זה בשמחת-תורה נעשה למעלה ששון ושמחה. בפורים ובי"ט כסלו יכולים גם לנגנו, אבל כשמנגנים אותו בימות החול הוא יכול לעורר קטרוגים ח"ו].

אמנם במקור האחרון לא הוזכרו בר-מצוה ושמחות נוספות (חתונה, ברית ועוד), אך במקור זה לא בא למנות את כל הפעמים המותרות, אלא הביא דוגמא להם (באומרו: "ווי... = כמו...").

רבי'ן [=מברק לרבי'] (וראה 'שיחות קודש' הוצאה חדשה כרך ג' ע' 124).

5. את הסיפור על החסידים שהביטו מסביב – שבהערה הקודמת – סיפר אד"ש בהתוועדות יום ב' דחג השבועות תשי"י ובהתוועדות ליל ב' דחג הפסח תשי"ב, כאשר באחרונה סיים ואמר: "מי שזכה ראה, ומי שלא זכה לא ראה" – ומשמע שהיו מהחסידים שהסתכלו סביבם ואכן ראו בגשמיות! [הסיומת הניל נמצאת רק ביתורת מנחם' כרך ה (תשנ"ו) ע' 126, ומשום-מה חסרה בהוצאה החדשה של 'שיחות קודש' כרך ג (תשי"ס) ע' 255].

6. וצריך בירור האם זו הסיבה שבכל תקליטי מוסד "ניח"ח", ואלו שיצאו אח"כ מטעם "יועד ע"א מוסדות", הוא אינו מופיע. גם התקליט 'עשרה ניגוני ליובאוויטש', מפי הרה"ח ר' פנחס אלטהויז ע"ה (יצא אחר פטירתו), אינו כולל אותו, אפילו שמסופר שהוא הקליטו בהיותו בני. בתחילת תשי"י, וכאשר שמע אדני"ע את ההקלטה אמר: "מצעירותי, איני זוכר ששמעתי משהו שר את ד' בבות בצורה כה מדויקת, כפי שפינייע שר אותו כאן" [לעניין נוסחאות הניגון ראה 'נשיא וחסיד' ע' 67-68, וראה מאמרו של ר' יוסף מרטון ביבטאון חב"ד' ג' 20, כסלו-טבת תשכ"ג, ע' 25-26, הרושם שני נוסחים, הראשון כפי ששרים "בין חסידי חב"ד באה"ק (ובכלל זה – בכפר חב"ד ובין זקני החסידים)", והשני כפי ששרים "בין החסידים במחיצתו של כ"ק אדמו"ר שליט"א ובספר הניגונים". הדברים פורסמו קודם פטירתו של ר' פינייע אלטהויז, וצריך בירור האם הנוסח באה"ק היה כנוסח שלו שעל דיוקו העיד אדני"ע].

7. פורסמה בשעתו בשכפול, ובשנת תשמ"א נדפסה ב'שיחות קודש מכ"ק אדמו"ר מהור"י צ"צ' (כחב"ד-חיפה) ע' 77. חזרה ונדפסה בתשנ"ה ביספר השיחות תרפ"ח-תרצ"א ע' 12.

8. 'לקוטי דיבורים' לקוט ד פרק ה [כרך א ע' 204].

9. בפתיחה ליקונטרס חג הגאולה יב-ג תמוז, תרצ"ה: נדפס שוב בתשכ"ב ביספר המאמרים קונטרסים כרך ב, ע' 714, ושוב בתשנ"ב ביספר השיחות קודש' אדמו"ר (מהור"י צ"צ) נייע כרך ג ע' שפכ.

10. ראה 'בית משיח' ג' 328 ע' 23 הערה 6 בסופה.

11. מן המיקום, בין ברית מילה לבר מצוה, אפשר והכוונה להתוועדות בעת פדיון הבן, או להתוועדות לרגל שמחת הולדת בת.

12. ביספר הניגונים ע' ל. חזרו ונדפסו – בשינויים קלים – בתשכ"ד ביספר השיחות ה'תשי"א ע' 86-85 (ומשם הציטוט שכאן. ואף שבראש החלק הראשון של השיחה, שנדפס בתשי"א ב'לקוטי דיבורים' [כרך ג ע' 737] נרשם שהיא 'מרשמיותו של אחד השומעים" – ראה במפתח' ספריו (תשכ"ח) בשולי ע' 63: 'יכל הלקוטי דיבורים הם מרשמיות השומעים, אשר הוגהו ע"י כ"ק אדמו"ר (שליט"א) נבגימ' זיי"ע].

4. בתרצ"ד התפרסם בדפוס – 'לקוטי דיבורים' לקוט ד פרק ה [כרך א ע' 204] – שבליל כי כסלו שנה ההיא סיפר אדני"ע, ששמע ממורו הרה"ח הרשב"ץ נייע, ששמע מאדמו"ר הצ"צ, בעת חתונה שהייתה לערך בתר"ט או תר"י, שקודם שהתחיל לנגן ניגון זה הזכיר את מאמר חז"ל "האומר שמועה בשם אומרה יראה בעל השמועה כאלו עומד לנגדו", ואמר שכאשר שרים ניגון של "בעל השמועה" מתאחדים עמו בדרגה גבוהה יותר מאשר בחזרת דבר תורה ממנו. בתרצ"ז התפרסם בדפוס – 'לקוטי דיבורים' לקוט יד פרק נה [כרך ב ע' 530] – שבכ"ה שבת תרצ"ו סיפר אדני"ע כי בחגיגת הבר-מצוה של אדה"א אמר אדה"א את מאמר חז"ל הזה ואחר התחיל לנגן את "הניגון שלו" (וראה 'יתמים' חוב' ה ע' סד שחיברו בהיותו אצל המגיד ממעזריטש, אלא ששכללו בעת שהיה לרבי. וביהיום יום' [כ"ה תשרי] על עשרת הניגונים שלו: "שהוא בעצמו חברים". וראה גם 'אגרות-קודש' כרך ט ע' שסז שהצ"צ סיפר על "סדר היחס" של הניגון. וראה 'ספר הניגונים' ע' כו שהועתק מ'לקוטי דיבורים' הניל בהשטת המשפט על מאמר חז"ל זה, וראה להלן הערות 13 15 בעניין השינויים שביספר הניגונים). גם בהתוועדות פורים תרפ"ח (להלן הערה 7) הזכיר אדני"ע מאמר חז"ל זה כהקדמה לניגון זה. בתרצ"ז נדפסה – 'יתמים' חוב' ה ע' נט – אגרת אדני"ע מרת"ץ, בה העתיק מ'יומן תרשי"ג' בו סופר שבכ"א כסלו אותה שנה הורה אביו, אדמו"ר מהורש"ב, לנגנו (בהתוועדות "י"ט כסלו") כשהוא מזכיר את מאמר חז"ל הניל. בתשי"ב נדפס – קונטרס [מד' מאמרים' מערב ר"ח תמוז תשי"ב, ע' 12] 'לקוטי דיבורים' כרך ד ע' 1569] – תיאורו של אדני"ע על שמחת-תורה תרס"א, כיצד הכנה לשיחת 'יכל היוצא למלחמת בית דוד', הורה אביו לשיר את הניגון הזה כשהוא מקדים ומספר שהצ"צ קרא עליו את מאמר חז"ל הניל. בתשי"ז התפרסמו בדפוס – 'לקוטי דיבורים' לקוט כז [כרך ג ע' 1000] – דבריו של אדני"ע בייב תמוז אותה שנה, שכאשר שרים את הניגון הזה מעוררים למעלה את התגלות הנשמה של אדה"ז, כפי הסיפור שסיפר אביו, אדמו"ר מהורש"ב, שכאשר הצ"צ שר זאת במסיבת חסידים, "האָט זיך יעדערער פון די חסידים המסובים אַרומגעקוקט אויב דער רבי שטעהט באַ זיין זייט [=כל אחד מהחסידים המסובים הביט לראות אם הרבי (אדה"ז) עומד לידו]". בתשי"ט נדפס – 'ספר הניגונים' ע' כג ד – קטע משיחת י"ט כסלו תרצ"א, שכבר אז סיפר אדני"ע ששמע מאביו ששמע מאביו המהרי"ש שההזדמנות בה הביטו לראות אם אדה"ז נמצא הייתה בעת חתונה, כאשר קודם לכן אמר הצ"צ מאמר חז"ל הניל, בנוסח: "יהא רואה – אַז עַל זעקו, וועט ער זען [=שיראה, הוא יראה] – את בעל השמועה וכו'". לאחרונה התפרסם – 'בית משיח' ג' 206 (ח' כסלו תשנ"ט) ע' 21; 'רשימת עניינים וסיפורים כתובים בידי הר"ר ברוך שניאור זילי ע' כ – שהצ"צ אמר שבי"האומר שמועה" הרי זה רק "ידמה אילו [בעל השמועה עומד כנגדו]", "אָבער דעם זיידענס דעם רבינס אַ ניגון איז ער דאָ אליין [=אבל בניגונו של הסבא, הרבי, הרי הוא נמצא כאן בעצמו]".

ולהעיר מיספר השיחות תרצ"ט ע' 318 שאמר אדני"ע: "דער ניגון איז אַ דעפעשע צום

ביספר הניגונים – שיש יסוד סביר להניח שהרשום בו היה למראה עיני אדניע קודם הדפסתו¹³ – כותב הרב שמואל זלמנוב ע"ה:

חסידי חב"ד זיהרים לנגנו בדיקות גדולה ורק במועדים וזמנים מוגבלים, כמו: ביום אחרון של הג' רגלים, פורים, י"ט כסלו, י"ב תמוז, שמחת חתונה וכדומה.

נוסף כאן (מלבד שמחית שכבר הוזכר במקורות דלעיל) "יום האחרון של הג' רגלים", וגם י"ב תמוז. לגבי שבועות נמצא כן באיגרת אדניע משנת תשי"ב¹⁴, בה מספר על שבועות תרי"ג אצל זקנו הצמח-צדק:

כל שנה ושנה ביום השני דחגה"ש . . בתוך הסעודה הי' כ"ק אדמו"ר . ומכיון שהי' מתעתד לנגן את הניגון הידוע של כ"ק אדמו"ר הזקן – שהיו מכריזים מראש שינגנו את הניגון של ד' בבות – ידעו הכל שנגמר סדר הסעודת מצוה.

ולגבי חודש אלול, שבשלושה מהמקורות הוזכר כל החודש, ובאחד רק ראש-חודש, נראה שגם בו הכוונה: החל מראש-חודש, שכן הובא ממקור זה ביספר הניגונים¹⁵, אלא שנוסף שם:

און אויך אין חודש אלול ביים דאונגען [=וגם בחודש אלול בתפלה] (כשמתפללים ביחידות באריכות).

בשנת תשמ"ג התפרסם בדפוס¹⁶ מענה שכתב כ"ק אדמו"ר מלך המשיח שיל"ו באגרת משנת תשח"ו:

במ"ש [=במה שכתב] אודות הניגון של ארבע בבות, ידועים הזמנים שהיו מנגנים אותו וכמבואר בכ"מ [=בכמה מקומות] וכמזומה גם בהקדמת ספר הניגונים, ז.א. שבזמנים אלו בהתועדות חסידותיות מנגנים אותו בודאי.

בשאלתו באם הי' מקום לנגנו באותה התועדות אודותה כותב, ה"ז [=הרי זה] תלוי בהרגש הלב של המתועדים, באם הרגישו בהתועדות זו מעין רגש ההתועדות בזמנים הקבועים הנזכרים בשיחות האמורות, ולדוגמא מה שנהגו לשוררו בסיום ההתועדות די"ב תמוז, כיון שזה המשך לגאולת י"ט כסלו וכיו"ב, והרי בהרגש הלב קשה להביא רא"י מאחד לחבירו ובפרט מזקנים על צעירים ולהיפך וכו', ויש מקום לומר שהחלטה בהנ"ל הנה תלוי' היא בהאבן בוחן אודותו סיפר כ"ק

מו"ח אדמו"ר¹⁷ (מיוסד על הסיפור הידוע אודות הרה"צ נו" הרמ"נ מטשרנוביל, הועתק בהיום יום¹⁸).

ומעניין לציין כי בשבת פרשת שמות תשמ"ט, שחלה אז בכ"ג טבת, אמר אד"ש¹⁸:

בעמדנו . . סמוך לסיום היום, שאז מתחילים כבר העניינים דמוצ"ש"ק – יש לעורר אודות העניינים השייכים ליום ההילולא של אדמו"ר הזקן, במוצ"ש"ק פ' שמות כ"ד טבת . . ובהתאם לכך – ינגנו עתה ניגון הד' בבות של רבינו הזקן, באופן יוצא מן הכלל¹⁹ (שהרי ידוע גודל הזהירות שלא לנגן ניגון זה כי אם בזמנים מיוחדים).

אבל בהתועדות בזמנים אחרים הורה לשיר את הניגון הזה מבלי להעיר שזו הנהגה יוצאת מן הכלל²⁰, וצריך בירור אצל יודעי דבר שאולי זוכרים האם הייתה התייחסות לזהירות זו גם בהתועדות אחרות.

באחד המקורות דלעיל הוזכרו גם "סעודות תנאים" כזמן ראוי לניגון, ובשלהי תמוז תשי"ג נשאל אד"ש האם אפשר לנגנו גם בזמננו, שרגלים לערוך "ווארט" ללא תנאים (רק בקבלת קניין ע"י החתן והכלה), והואיל לענות²¹:

לשיעור רצונו הק' של כ"ק אדמו"ר נ"ע אפשר ללמוד מהעובדא שיותר מאוחר בשנות תשי"ו-תשי"ח רשום ביומן של אבי מורי ז"ל, כי כ"ק אדמו"ר הרה"ק ביקשו לכתוב ולסגן מחדש שיחות אחדות שכבר נדפסו וי"ל בלקוטי דיבורים באירופה לפני המלחמה כיון שלא נכתבו בסגנון יפה (כ"כ).

16. ילקוטי שיחות: כרך יט ע' 531, ובתשי"ב באגרות-קודש' כרך טו ע' רכב.

17. בילקוטי שיחות: באה כאן הערת המו"ל: "סה"ש תשי"ג ע' 67 ואילך" – והוא משיחת חג הפסח (נאמרה לאחר הדפסת 'היום יום', ונדפסה באלול תשי"ג בילקוטי דיבורים' לקוט כג פרק ל [כרך ג ע' 831 ואילך], כאשר הנדפס מועתק – בשינויים קלים – מאגרת כ"ט תשרי תרח"ץ [ראה 'אגרות-קודש' כרך ד שולי ע' קלד, וראה הנסמן שם בשולי ע' קלה], ותוכנה: הרה"צ מטשרנוביל סיפר כיצד הבחין בין שתי מחשבות שהיו כביכול טובות, לדעת שאחת היא מיצר-הרע: כאשר היא באה רק כדי לסתור מחשבה טובה שהתעוררה לפניו. וראה הערה הבאה.

18. אולי הכוונה גם לנמצא בע' סד (כג סיון): "ונקוט האי כללא בידך וזכור אותו תמיד, כי כל דבר המועיל או מביא לעבודה בפועל, הנה כל מניעה שנתהי לדבר זה – אפילו אם המניעה היא מדבר היותר נעלה – הוא רק מתחבולותי של נה"ב", ובעהרותי ציין אד"ש שמקורו באגרת כ"ג סיון תרצ"ז [אגרות-קודש' כרך ד ע' סז].

18*. הנחה בלתי מוגהת, 'התועדות: כרך ב ע' 193. יציין כי אחרי הפעם הזו שוב לא שרו את הד' בבות בהתועדות אד"ש (לא באחרון של פסח, לא בשבועות ולא בר"ה) עד להתועדות י"ט כסלו תשנ"ג.

19. וראה בהמשך למסופר בתרצ"ה – לעיל הערה 9 – על הזהירות מלנגן את הניגון הזה שלא בזמנים הקבועים, שכאשר שמעו את הצי"צ מנגנו בזמן אחר, הבינו "כי דבר גדול הוא" (וראה שם הצי"צ מצא בעצמו בדקות עיון הדור ותיקן זאת).

20. ובכמה מהן הוזכרה עובדה זו בילקוטי שיחות: כ"ד טבת תשל"ח (כרך כא ע' 296), ו' מרחשוון תשל"ח (לה ע' 254), י"ז כסלו תשמ"א (כ ע' 430) וביום די ניסן תשמ"א לפני "ברכת החמה" (כב ע' 191). להלן רשימה חלקית של תאריכים נוספים – ומלבד המפורשים במקורות המובאים בפנים – שראיתי שבהם (בשנים אחדות או בכמה שנים), הושר השיר בהתועדות אד"ש, מבלי שצויינה כל הסתייגות: ערב ר"ה, ו' תשרי, י"ג תשרי, שבת בראשית, אדר"ח מ"ח, כ"ד מ"ח, י"ג כסלו, י"א כסלו, י"א כסלו, זאת הנוכה, ר"ח שבט, י' שבט, י"א שבט, י"ג שבט, ט"ו שבט, ז' אדר, פורים קטן, י"א ניסן, י"ג ניסן, כ"ט ניסן, בדר"ח אייר, ט"ו אייר, ל"ג בעומר, פסח שני, ערב שבועות, ליל ד' סיון, י"ב סיון, ט"ו תמוז, ט"ו אב, כ' אב, ליל א' דרי"ח אלול, ח"י אלול.

21. השאלה, המענה והפסק, מתוך קובץ 'בנין עדי עד, לקט מנהגי א"ש בעניני נשואין' מאת ר' אורי מרדכי ליפס (תנש"א) ע' 1.

13. ספר הניגונים נדפס לסיבה ללא חותמת קה"ת (גם בהדפסה השלישית של הספר, בתשמ"ה, כאשר בטעות הוטבעה בתחילה חותמת זו על הכריכה, חזרו ומחקו – וזה פירו של פס הזהב הנמצא על גב המהדורה היא) ושמועות שונות בדבר. אני שמעתי שכאשר נכנס הרשי"א אל אדניע – כידוע שהיה מהנכנסים ויוצאים אצלו – ודיבר עמו אודות הספר, שאלו אדניע האם צריך לדעתו לכתוב בהקדמה שאין מערכת קה"ת לוקחת אחריות על כל הניגונים עם כל דקדוקיהם, כי אפשר וישנן נוסחאות אחרות וכו'. בתשובה הציע הרשי"א שאולי עדיף לכתחילה שלא להדפיס את הספר בהוצאת קה"ת אלא ע"י מערכת חברת נ"ח, ובמילא אין כבר צורך בהקדמה כזו. וייטב הדבר בעיני אדניע וכך הוה. כאמור, מדובר בשמועה בלבד – ואפשר ובימנו של הרשי"א (ראה עליו להלן בהערה 15) נמצאים דברים מפורשים – אך מעין ראיה לה נמצאת בקטע החותם את ה"ראשית ל"ד ל"ספר, ע' יא: "והנה אעפ"י שכמה מן הניגונים שרשמנום בפנים עדיין לא יצאו מכלל הביקורת, לרגלי הנוסחאות השונות, – אקוה אמנם ש"ספר הניגונים" בשלמותו וכללותו יתקבל לרצון ולשמחת לבב עם ישראל בכלל וקהל חסידים ועדת החב"ד בפרט", כאשר סידור האותיות של קטע זה מורה שזו תוספת שנכתבה לאחר זמן. אלא שכל זה מתייחס רק לרישום הניגונים עצמם, ולא לרשימות עליהם, שסביר כי השינויים שבהם (ראה לעיל הערה 4 ולהלן הערה 15) לא נעשו ללא הוראה.

עם זאת יש לציין כי בכתבי אד"ש מצאנו שמתייחס לספר זה כשייך להוצאת קה"ת: במהדורה הראשונה של 'תורת שלום ספר השיחות', תשי"ו, ע' 326 כותב: "יתוי הניגון ראה קובץ ליובאוויטש חוברת... ספר הניגונים י... [הנקודות במקור, שכן בסידור הספר לדפוס הוחל רק בשלהי תשי"ח, כמפורש ב"ראשית דבר". העניין הושלם במהדורת תשי"ז ע' 158, בהשמטת הציון לקובץ ליובאוויטש, שכן בסופו של דבר לא נדפס שם], ונראה שבתור האחראי על קה"ת היה אד"ש אחראי על הוצאת ספר זה, כמו גם על קובץ ליובאוויטש (שאף הרשי"א היה עורכו). באגרת מיום כ"ג שבט תשי"ט כותב [אגרות-קודש' ג ע' עח]: "בתוך משתף בעבודת המל"ח וקה"ת נשלח לו ספר הניגונים שהו"ל זה עתה", ומתוכן הדברים נראה שפענחו "שהו"ל" הוא "שהוצאו-לאורי". וכן מפורש באגרת מיום כ"ד טבת תשי"ט (ילקוטי שיחות' טו ע' 515. 'אגרות-קודש' יח ע' קנו). "ספר הניגונים הוצאת קה"ת".

14. נדפסה בתשי"מ באגרות-קודש' שלו כרך ו ע' קעב. על שירת הד' בבות בשבועות תר"י מסופר ביומן קיץ תרד"ע הנדפס ב'תורת שלום ספר השיחות' ע' 209.

15. ע' כד (ואת הציון שם ל"פרק ד" צריך לתקן: "פרק ה"). לעניין השינוי מן המקור ראוי לציין לרשימת הרח"ת ר' ישראל יוסף ש"י זלמנוב אודות אביו הר"ש ז"ל (נדפסה בכפר חב"ד' ג' ע' 15 ע' 10): "היה החוזר הראשי של השיחות של התועדות כ"ק אדמו"ר הרה"ק נ"ע ובעיקר להעלות על הכתב (עד כמה היה רישום וכתובת השיחות הק' "

שייך לרב פס"ד [=פוסק דינים].

לחי.

השאלה הועברה אל הרב אזדבא ש"י, ממרי-דאתרא קראון-הייטס, שפסק שמכיון שנעשה בפירסום – שיש יותר מעשרה (עד שאח"כ זו שאלה באם רוצים חלילה לבטל את השידוך) והוא מציאות של שמחה חדשה, הרי שאפשר לנגנו.

על כל פנים, כאשר נמצאים בבר-מצוה מצאנו מפורש בשלושה מקורות שנהגו לשיר את השיר הזה, כאשר ניתן להוסיף עליהם עוד שני מקורות:

בשנת תרצ"ז התפרסמה בדפוס שיחת כ"ה שבט תרצ"ו²², בה סופר שבעת חגיגת הב"מ של אדה"א – שכאמור בתחילת הדברים, כמה מנהגי ב"מ נלמדים ממנה²³ – החל אדה"א לנגן את הניגון שלו²⁴.

ובשנת תשל"ד נדפסה לראשונה²⁵ אגרת שכתב אדני"ע בשנת תש"ח, ובה סופר:

בשמחת הבר מצוה שלי – י"ב תמוז תרנ"ג – הואיל הוד כ"ק אאמו"ר הרה"ק לסדר ועידת אנ"ש מש"ק חקת י' תמוז עד ש"ק בלק, ועד בכלל, ובכל יום ויום הי' מתועד עם אנ"ש והי' בשמחה גדולה . . . הוד כ"ק אאמו"ר הרה"ק ניגן את הניגון הידוע בשם דעם רבינ'ס פיר פעל ניגון [=ניגון ארבע בבות של הרבי], פני קדשו היו מאירים ועיני קדשו עצומות ודמעותיו על

ואחרי שראינו שאד"ש פוסק כי באותם "הזמנים שהיו מנגנים אותו . . . שבזמנים אלו בהתועדות חסידותיות מנגנים אותו בודאי", נראה כי נכון "לחדש" ולהנהיג²⁶ שינגנו ניגון זה גם בסעודת ב"מ.

מהקדמה זו, בעניין הניגון הראשון של חב"ד, עברתי – כהזמנת בעל השמחה – לדבר על הניגון האחרון, "יחי וגוי", ותוכנו. ואף שהיה נדמה לי שהקהל מקשיב בהתעניינות, בכל זאת השתדלתי לסיים כמה שיותר מהר: בזווית העין הבחנתי כי אחד הרבנים החשובים, שהיה ישוב ליד השולחן הראשי, מגלה חוסר נוחות, במהלך שכלל הבטה מופגנת בשעון, התלחשות עם היושבים לצדו, וכדומה.

ברגע שסיימתי, קם הרב החשוב ויצא את האולם בצעדים מהירים. בלבי הערכתי והוקרתי את התנהגותו, שכן תיארתי לעצמי שהיה נחוץ לו לעזוב בשעה מוקדמת ועוכב בגללי, אלא שלא רצה לקום באמצע ונשאר עד לסיום. הרבה לא הספקתי לחשוב על כך, שכן תוך כמה דקות התחיל הקהל לשיר – בהתעוררות גדולה – "ניגון הכנה" (לאדמו"ר מהורש"ב)²⁷ ואחריו את ה' בבות.

אך הסתיימה השירה, ואותו רב חשוב

כנס לאולם בצעדים מהירים ונחוישים. הנה הוא מגיע הישר אלי, ובלהט רב, ובקול הנשמע לכל הנמצאים בסמוך, פותח ואומר:

"לא רציתי לבייש אותך ברבים, אבל אני רוצה לעשות מחאה! את ה' בבות לא שרים סתם! אתה מחדש כאן מנהגים מוזרים! בבר-מצוה? איפה שמענו אצל חסידים ששרים ד' בבות בבר-מצוה? אסור לשיר סתם את ה' בבות! זה גורם קטרוג! אני מוחה על כך ולכן יצאתי!"

הוא סיים את מחאתו וחזר לשבת ליד השולחן הראשי, מותר אותי המום. רק עכשיו קלטתי שגרמתי לו לצאת מהאולם כדי שלא להיות שותף לניגון ה' בבות באיסור... אבל... הרי...

כדי שלא להישאר בספק, ניגשתי אליו למקומו ובנימוס אמרתי: "כבוד הרב, ייתכן ובדבריי לא הדגשתי כראוי שהמקור לניגון בבר-מצוה הוא בשיחות ורשימות של הרבי..."

– "אני יודע, אני יודע", פטרני בהינף יד, חוזר ומוסיף ברוגז לא מבוטל את הטענה: "אבל היכן שמענו אצל חסידים שישירו ד' בבות בבר-מצוה?"

לא הייתי מסוגל להשיבו. בסוף הערב ניגשתי אליו שוב, בקשתי סליחתו על אי-הנעימות שנגרמה לו ואיחלתי לו שנה טובה.

22. 'לקוטי דיבורים' לקוט יד פרק נה [כרך ב ע' 530].

23. בילקוטי דיבורים לקוט יד פרק ז [שם ע' 460] הובא שמחגיגה זו נלמדים "מנהגי שמחת בר מצוה פון [=של] בית רבי", אך רק על הנהגה אחת – שאדה"א בירך "ברוך שפטרני" בשם ומלכות – ידוע (עוד משנת תרע"ח, בה נדפס ברוסטוב סידור "יתהלל ה"י על-פי הוראות אדמו"ר מהורש"ב) שהיא ל"בית רבי" בלבד ו"אין זה הוראה לרבים" (המברכים ללא שם ומלכות – ראה 'לקוטי שיחות' כרך כד ע' 411. 'היכל מנחם' כרך א ע' ריב-ג), ואילו מנהגים אחרים כן נלמדו ממנה (ביספר המנהגים), ומהם: "צריכים להשתדל שפעם הראשונה אשר הבר מצוה עולה לתורה, תהי' זה בהקריאה דבי והי' ומנחת ש"ק" (אף שגם בזה לפועל אצל אדה"א היה סדר שונה, שאף שטי' כסלו חל בחמישי, עלה לראשונה רק במנחת ש"ק. ואולי קשור הדבר להנהגת אדה"א ב"ברוך שפטרני", וראה גם 'היכל מנחם' שם ע' ריג הערה 12).

– ובקשר למנהג האחרון ראוי לעניות-דעתי לפרסם: רבים נהגו שהב"מ עולה או בשני, או בחמישי, או במנחת ש"ק – וכנראה יסודם בתרגום מילקוטי דיבורים הנדפס לראשונה בתשכ"ח ביספר התולדות' של אדמו"ר, ע' 34: "או בתפלת מנחה של שבת קודש" [וכך, "אוי", הובא בספר 'ילקוט בר מצוה' (תשמ"ג, תשמ"ז) ע' 7, ובספר 'שבח יקר' (תשנ"ח, ע' 96. תשי"ע ע' 107, 168)], אבל במקור נאמר בילקוטי דיבורים [שם ע' 533]: "שני וחמישי און [=ומנחת ש"ק], כפי שהוא ביספר המנהגים, ובתשנ"ד התפרסמה – 'היכל מנחם' א ע' ריא – הוראת אד"ש ביחידות מתישייב למי שיום הב"מ שלו ביום ה', לעלות ביום הב"מ וגם במנחת ש"ק (כאשר ממקומו – השיחה בילקוטי דיבורים – הוא מוכרע, שזמן הקריאה במנחת שבת נעלה יותר מזה שבב' והי'). על יסוד הוראה זו הובא בספר 'בן י"ג למצות' (תשנ"ט) ע' 166: "בשני ובחמישי או (גם) במנחת שבת", אך זה נוסח משובש (בגלל התרגום הנילי), וצריך להיות: "בשני ובחמישי וגם במנחת שבת". אין לטעון שהוראת תשי"ב הייתה הוראה פרטית, שכן בתשי"ג נדפסה – ביאגרות-קודש' כרך ז ע' פז – הוראה כללית בזה (ולפלא על המלקטים השונים שלא הבחינו בה): "ידועה השיחה דכ"ה שבט תרצ"ו, בהמעלה דעלי לתורה במנחה דשבת, אבל פשיטא שאין לדחות חיו עלי לתורה עד השבת הבא לאחר הבר מצוה [=המדובר במי שהבי"מ שלו חל ביום ראשון כ"ט אלול תשי"ח], ויעלה לתורה בראש השנה [=שחל בימים שני שלישי] . . . אלא שע"פ

האמור בנדון זה [=מי שנולד בער"ה] וכן עדי"ו לכאוי"א [=לעל-דרך-זה לכל-אחד-ואחד, היינו, לכל ב"מ שעולה באמצע השבוע]. לעלות גם במנחה דשבת שלאחרי זה".

ולאור הני"ל נפתר גם הספק שהועלה לאחרונה ב'הערות התמימים ואני"ש, בית משיח – 770 ג' רנז (כ"ב מרחשון) ע' 64: "האם הקריאה דבי והי' הוא בדוקא, זאת אומרת שגם כאשר יחול ר"ח או י"ט וכיו"ב בימי א,ג,ד,ו או צריכים לחכות לבי והי' ומנחה בש"ק", שכן בהוראה מתישי"ח לא הודגש שהעלייה ב"ה היא להיותו (יום א' שלו) ביום שני בשבוע, אלא כדי שלא לדחות העלייה (וברכת ברוך שפטרני של האב) [והשמועה שהובאה שם, כביכול נשאל על-כך אד"ש כמה פעמים ובכל פעם השיב שישאלו את זקני החסידים אך היו נוהגים בליובאוויטש – הרי: א. השיחה המנלה את סדר חגיגת הב"מ של אדה"א נאמרה רק בתרצ"ו, ולא ברור שהייתה ידועה לתלמידי ליובאוויטש. ב. כבר בתשי"ג פורש ב'היום יום' ע' קיב (י"ב כסלו): "ברכת שפטרני . . . גם ביום ב', ה', ב"ר", ולא דוקא בשבת"].

24. ושם בפרק נו [ע' 532] שגם בעת קריאת-התורה במנחה של שבת שלאחר מכן, י"א כסלו, כאשר אדה"א קרא בתורה את הפרשה שבה הפסוקים "ויאמר יעקב, קטנתי, הצילני, ואתה אמרת", אף שקרא את טעמי הנגינה בתכלית הדיוק והזהירות, נשמע בכל זאת בכל פסוק מארבעת הפסוקים הד מצלילי בבא אחת מניגון ד' בבות הידוע.

25. 'ספר התולדות' אדמו"ר (מהור"י"צ) ני"ע כרך ד ע' 298, ובשלמות בתשד"מ ביאגרות-קודש' שלו כרך ט ע' שס.

26. ואין להוכיח אחרת מכך שהעניין לא נזכר ב"מנהגי בר מצוה" שביספר המנהגים, שהרי בו לא הוזכר העניין גם לגבי שאר המועדים שנרשמו מנהגיהם (כמו י"ט כסלו, י"ב תמוז), כי אם ב"מנהגי נישואין" (ע' 76).

27. כפי הנהגו בהתועדויות אד"ש, ובדרך כלל לאחר שהיה מזכיר זאת, שהיו מקדימים "ניגון הכנה" – והוא הניגון המתייחס לאדמו"ר מהורש"ב ומושר במקומו בתוך ניגוני הנשיאים. לעת-עתה איני יודע בבירור מתי החל נוהג זה. ביספר הנגונים ע' מב הובא בשיחת פורים תשי"ח הורה אדני"ע להקדים בניגון של אביו, אך בהערה (79) צויין שהכוונה ל"ניגון מרוסטוב" (הידוע כניגון הכנה למאמר, וכמדומה שלפנים נהגו לשוררו במקומו בתוך ניגוני הנשיאים). וצריך בירור מתי ואיך הוחלט על שינוי הניגונים.

כעת, לקראת ט' כסלו – הוא המועד ממנו נלמדה ההנהגה לשיר את הדי בבות בבר-מצוה – אמרתי לכפר על שגגתי ולתת לדברים פירסום, בסיכום דלהלן: **(א)** פורסם לרבים "מעשה רב", שבב"מ של אדה"א ואדנ"ע ניגנו את הדי בבות, ועד כה לא פורש בשום מקום שאין זו הוראה לרבים.

(ב) בכמה מקורות שפורסמו לרבים מפורש שחגיגת בר-מצוה נמנית עם אותם "זמנים קבועים" בהם מנגנים אותו, ואד"ש פסק "שבזמנים אלו בהתועדות חסידותיות מנגנים אותו בודאי".

(ג) אודות ניגונו בזמן שלא פורש במקורות, כתב אד"ש ש"הרי זה תלוי בהרגש הלב של המתועדים, באם הרגישו בהתועדות זו מעין רגש ההתועדות בזמנים הקבועים". בהתועדויות אד"ש פעמים רבות ניגוהו שלא במועדים הקבועים (ובינתיים נמצא שרק פעם אחת העיר אד"ש שהוא באופן יוצא מן הכלל).

(ד) כשהתעוררה שאלה בקשר לזמן, הורה אד"ש: "שייך לרב פס"ד". ופסק הרב ממרי-דאתרא דקראון-הייטס שבמציאות של שמחה חדשה, שנעשית בפירסום וביותר מעשרה, אפשר לנגנו.

(ה) בפועל לא פשט המנהג בין חסידים

לנגן את הדי בבות בבר-מצוה. עובדה היא שהמלקטים השונים שאספו חומר על מנהגי ב"מ לא הזכירו זאת.

(ו) על סמך הנ"ל נמצא רב פוסק-דינים שפסק כי בב"מ אסור לנגנו.

והיה וישנם שחשבו כמוני שנכון הדבר לפרסם את הזמנים שנהגו בליובאוויטש (בבר-מצוה, כמו גם בברית-מילה ובשאר המועדים הקבועים), הרי הם יודעים עתה מפסק הנ"ל. ייתכן אבל והמתפרסם כאן יביא לשיקול דעת נוסף, ואזי תקוותי שיהיו שורות אלו חלק בפירסום המנהג והפצתו.